FIL-PRIM'AWLA TAL-QORTI ĊIVILI

(Sede Kostituzzjonali)

IMĦALLEF

ONOR. JOSEPH R. MICALLEF LL.D.

ILLUM, il-Ħamis, 31 ta' Jannar, 2019

Kawża Numru 14 (Kost.)

Rik. Nru. 28/17JRM

Mario **DEGIOVANNI** u Roberta Scicluna *nee'* Degiovanni

vs

IT-TABIB PRINĊIPALI TAL-GVERN (SAĦĦA PUBBLIKA) u l-Avukat Ġenerali

Il-Qorti:

Rat ir-Rikors imressaq fit-28 ta' April, 2017, li bih u għar-raġunijiet hemm imfissra r-rikorrenti talbu li din il-Qorti ssib li, fir-rigward ta' kull waħda minnhom, (i) seħħ ksur tal-jedd fundamentali tagħhom għall-ħarsien tal-ħajja u li ħajjithom ma titqegħidx f'perikolu bla bżonn, għall-finijiet tal-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni tar-Repubblika ta' Malta (aktar 'il quddiem imsejħa "il-Kostituzzjoni") u kif ukoll l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni (Ewropeja) għall-Protezzjoni tad-Drittijiet tal-Bniedem u tal-Libertajiet Fundamentali (aktar

'il quddiem imsejħa "il-Konvenzjoni"); (ii) seħħ ksur tal-jedd fundamentali tagħhom għall-ħarsien tal-ħajja privata tagħhom u tal-familja ta' l-individwu, għall-finijiet tal-artikolu 8 tal-Konvenzjoni, f'dak li għandu x'jaqsam mal-kwalità tal-ħajja tagħhom; (iii) seħħ ksur tal-jedd fundamentali tagħhom għall-ħarsien tal-ħajja privata tagħhom u tal-familja ta' l-individwu, għall-finijiet tal-artikolu 8 tal-Konvenzjoni, f'dak li għandu x'jaqsam mad-dritt tagħhom li jkunu nfurmati dwar il-perikli marbuta ma' (l-użu ta') l-*asbestos*; (iv) tikkwantifika kumpens xieraq bħala rimedju għall-ksur tal-jeddijiet fundamentali mġarrbin minnhom ilkoll jew liema minnhom, (v) tillikwida l-kumpens xieraq minħabba dan il-ksur; u (vi) tordna li l-ammont hekk likwidat bħala rimedju pekunjarju jitħallas lilhom individwalment;

Rat id-degriet tagħha tat-28 ta' April, 2017, li bih ordnat in-notifika lill-intimati u qiegħdet il-kawża għas-smigħ tad-9 ta' Mejju, 2017;

Rat it-Tweġiba mressqa mill-intimati Tabib Ewlieni tal-Gvern (Saħħa Pubblika) u Avukat Ġenerali fit-8 ta' Mejju, 2017, li biha laqgħu għall-azzjoni tar-rikorrenti billi ċaħdu l-allegazzjonijiet u l-pretensjonijiet tar-rikorrenti għax qalu li r-rikorrenti jridu juru li missierhom Lawrence Degiovanni tassew kien espost għall-*asbestos* waqt il-qadi tax-xogħol tiegħu fit-Tarzna u li kien minħabba f'hekk li ntlaqat mill-marda terminali tiegħu u mhux minħabba ċirkostanzi oħrajn li ma għandhomx x'jaqsmu max-xogħol tiegħu. Jiċħdu b'qawwa li huma jew min minnhom qatt qiegħed il-ħajja ta' xi wieħed mir-rikorrenti f'xi periklu jew li ċaħħduhom mill-jedd għal ħajjithom, u għalhekk jisħqu li, safejn l-azzjoni attriċi tintrabat ma' ksur tal-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jew l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni, it-talbiet attriċi ma għandhomx jintlaqgħu. Dwar l-ilment tar-rikorrenti li ċ-ċirkostanzi tal-kundizzjoni ta' Lawrence Degiovanni ġabitilhom ksur tal-jedd tagħhom għall-jedd tagħhom għall-privatezza u t-tgawdija tal-familja skond l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni, l-intimati jgħidu li la l-imsemmi artikolu jisħqu li huma qatt ma ndaħlu bl-ebda mod jew ħadu xi miżuri biex jikkomprometu jew ifixklu l-ħajja privata tar-rikorrenti. Għall-kuntrarju, jisħqu li hekk kif il-Gvern Malti għaraf l-effetti ħżiena tal-*asbestos*, ħa l-miżuri meħtieġa, magħduda bidliet fil-liġijiet rilevanti, biex jindirizza l-problemi kawżati mill-imsemmi materjal fost il-ħaddiema tat-tarznari. B'żieda ma' dan, minkejja li għal żmien twil l-*asbestos* kien użat f'għadd ta' prodotti li jidħlu fid-djar u meqjus bħala wieħed mll-aqwa materjali għall-insulazzjoni, malli beda jkun magħruf x'riskji kien hemm bl-użu tiegħu, il-Gvern kien ħa miżuri wiesgħa fuq medda ta' snin biex ineħħi l-*asbestos* minn postijiet pubbliċi biex iwarrab xi ħsara li setgħet tiġri lill-popolazzjoni: dan kien proċess li kien jitlob żmien sostanzjali u ma setax jitneħħa f'tebqa t'għajn;

Rat ix-xhieda mressqa mill-partijiet, magħduda dik dokumentali;

Rat in-Nota ta' Sottomissjonijiet imressqa mir-rikorrenti fis-17 ta' Jannar, 2018[1];

Rat in-Nota ta' Sottomissjonijiet imressqa mill-intimati Tabib Prinċipali tal-Gvern u Avukat Ġenerali fit-22 ta' Frar, 2018[2], bi tweġiba għal dik tar-rikorrenti;

Semgħet is-sottomissjonijiet ulterjuri tal-avukati tal-partijiet;

Rat l-atti kollha tal-kawża;

Rat id-degriet tagħha tas-27 ta' Lulju, 2018, li bih ħalliet il-kawża għas-sentenza;

Ikkunsidrat:

Illi din hija azzjoni dwar ilment ta' ksur tal-jedd fundamentali għall-ħajja u tal-jedd għar-rispett tal-ħajja privata u tal-familja. Ir-rikorrenti huma wlied persuna li nħakmet minn marda qerrieda u li għal għadd ta' snin kienet taħdem fit-Tarzna ta' Malta. Snin wara li rtira mill-impieg, sar jaf li hu marid b'kanċer ("*malignant mesothelioma*"). Ir-rikorrenti jgħidu li ġralu hekk minħabba li kien espost għall-*asbestos* waqt il-qadi ta' xogħlu fiż-żmien li kien jaħdem fit-Tarzna. Jgħidu li, minħabba li l-awtoritajiet naqsu li jagħtuh ħarsien u tagħrif f'waqtu biex jilqa' għall-ħsara li ġġib l-espożizzjoni tal-*asbestos,* ġarrab l-imsemmija marda li ġabitlu ħsara li ma tgħaddix u li laqtitilhom ilkoll b'mod sħiħ, qawwi u effettiv il-kwalità ta' ħajjithom, u mhux biss ta' missierhom il-vittma diretta tal-marda. Għalhekk, qegħdin jitolbu li l-Qorti ssib li huma ġarrbu ksur tal-jeddijiet fundamentali tagħhom dwar ħarsien għal ħajja tagħhom u dwar ħarsien li ħajjithom ma titqegħidx f'periklu u dwar il-jedd tagħhom għar-rispett tal-ħajja privata tagħhom u tal-familja. Jitolbu r-rimedju xieraq tal-kumpens u l-likwidazzjoni tad-danni;

Illi l-intimati Tabib Prinċipali (Saħħa Pubblika) u Avukat Ġenerali laqgħu għall-azzjoni tar-rikorrenti billi ċaħdu l-allegazzjonijiet u l-pretensjonijiet tar-rikorrenti għax qalu li r-rikorrenti jridu juru li missierhom tassew kien espost għall-*asbestos* waqt il-qadi tax-xogħol tiegħu fit-Tarzna u li kien minħabba f'hekk li ntlaqat mill-marda terminali tiegħu u mhux minħabba ċirkostanzi oħrajn li ma għandhomx x'jaqsmu max-xogħol tiegħu. Jiċħdu b'qawwa li huma jew min minnhom qatt qiegħed il-ħajja ta' xi wieħed mir-

[1] Paġġ. 737 sa 741 tal-proċess
[2] Paġġ. 742 – 8 tal-proċess

rikorrenti f'xi periklu jew li ċaħħduhom mill-jedd għal ħajjithom, u għalhekk jisħqu li, safejn l-azzjoni attriċi tintrabat ma' ksur tal-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jew l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni, it-talbiet attriċi ma għandhomx jintlaqgħu. Dwar l-ilment tar-rikorrenti li ċ-ċirkostanzi tal-kundizzjoni ta' missierhom ġabitilhom ksur tal-jedd tagħhom għall-jedd tagħhom għall-privatezza u t-tgawdija tal-familja skond l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni, l-intimati jgħidu li la l-imsemmi artikolu jisħqu li huma qatt ma ndaħlu bl-ebda mod jew ħadu xi miżuri biex jikkomprometu jew ifixklu l-ħajja privata tar-rikorrenti. Għall-kuntrarju, jisħqu li hekk kif il-Gvern Malti għaraf l-effetti ħżiena tal-*asbestos*, ħa l-miżuri meħtieġa, magħduda bidliet fil-liġijiet rilevanti, biex jindirizza l-problemi kawżati mill-imsemmi materjal fost il-ħaddiema tat-tarznari. B'żieda ma' dan, minkejja li għal żmien twil l-*asbestos* kien użat f'għadd ta' prodotti li jidħlu fid-djar u meqjus bħala wieħed mll-aqwa materjali għall-insulazzjoni, malli beda jkun magħruf x'riskji kien hemm bl-użu tiegħu, il-Gvern kien ħa miżuri wiesgħa fuq medda ta' snin biex ineħħi l-*asbestos* minn postijiet pubbliċi biex iwarrab xi ħsara li setgħet tiġri lill-popolazzjoni: dan kien proċess li kien jitlob żmien sostanzjali u ma setax jitneħħa f'tebqa t'għajn;

Illi, bħala <u>fatti rilevanti li joħorġu mill-atti tal-kawża</u> jirriżulta li Lawrence Degiovanni, missier iż-żewġ rikorrenti, twieled f'Ottubru tal-1937. Daħal jaħdem fit-Tarzna ta' Malta f'Marzu tal-1959 u baqa' jaħdem f'dik l-ażjenda sa ma rtira f'Diċembru tal-1998[3] meta sa dakinhar kien spiċċa f'kariga maniġerjali fi ħdan it-Tarzna[4]. Iżżewweġ lil Theresa mwielda Scicluna u minn dak iż-żwieġ twieldu ż-żewġ rikorrenti;

Illi għall-ħabta tal-bidu tal-2015, Lawrence Degiovanni beda juri sintomi insistenti ta' sogħla u qtugħ ta' nifs u, wara li ikkonsulta speċjalista, f'Settembru ta' dik is-sena ddaħħal l-isptar għat-trattament billi nstab li kien inġemagħlu ħafna fluwidu f'wieħed mill-pulmuni[5]. Wara li saru l-interventi u l-aċċertamenti meħtieġa u saħansitra nżamm rikoverat l-isptar, ħareġ li kien milqut minn kundizzjoni b'elementi distintivi ta' asbestożi. F'Novembru tal-2015[6], kien deher ċar li Degiovanni kien milqut mill-asbestożi u l-mesoteljoma. Minħabba l-kundizzjoni ta' saħħtu, itieħdet id-deċiżjoni li ma jingħatax trattament bil-kemjoterapija, imma ngħata kura palljattiva;

Illi qabel dik l-okkażjoni, kien hemm drabi fejn huwa ddaħħal l-Isptar għal trattament matul l-2012 u l-2014, imma dan ma kienx marbut mal-aħħar marda tiegħu, iżda għal kundizzjonijiet mediċi oħrajn marbuta mal-

[3] Dok "9", f'paġ. 15 tal-proċess
[4] Affidavit tar-rikorrent Mario Degiovanni f'paġ. 32 tal-proċess
[5] Ara Dok "DVC1", f'paġġ. 297 sa 679 tal-proċess
[6] *Ibid.* f'paġġ. 409 tal-proċess

uroloġija[7]. Matul dawk l-okkażjonijiet, ma jidhirx li kienu dehru s-sintomi tal-aħħar marda;

Illi matul l-2016, Degiovanni ddaħħal bosta drabi l-Isptar sa ma miet hemmhekk fl-24 ta' Mejju ta' dik is-sena[8];

Illi fit-28 ta' April, 2017, ir-rikorrenti fetħu din il-kawża;

Illi Lawrence Degiovanni miet testat fl-età ta' tmienja u sebgħin (78) sena, u l-wirt tiegħu hu regolat b'testment "*unica charta*" tal-24 ta' Settembru, 1975[9], li fih ir-rikorrenti nħatru b'werrieta universali tiegħu u ta' martu. Mart Lawrence Degiovanni mietet snin qablu, u sa ftit xhur qabel miet, kien baqa' jgħix waħdu b'ħajja indipendenti. Il-kawża tal-mewt tiegħu kienet "*mesothelioma*" u "*hypertension: ulcerative colitis*";

Illi l-kunsiderazzjonijiet ta' natura legali marbutin mal-każ imressaq mir-rikorrenti jitolbu li l-Qorti tqis l-ilmenti tar-rikorrenti fid-dawl tad-dispożizzjonijiet li jirrigwardawhom. Il-każ tar-rikorrenti jinbena fuq ksur ta' żewġ jeddijiet fundamentali tagħhom: (i) dak dwar il-ħarsien għad-dritt għall-ħajja kemm taħt l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u kif ukoll taħt l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni; u (ii) dak dwar il-ħarsien tal-ħajja privata u tal-familja taħt l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni;

Illi f'din il-kawża, li bħalha tressqu mhux ftit f'dawn il-Qrati, l-intimati qajmu biss eċċezzjonijiet fil-mertu. Għalhekk, il-Qorti sejra tgħaddi mill-ewwel biex tqis l-ilmenti **fil-mertu tat-talbiet attriċi** u l-**eċċezzjonijiet fil-mertu** dwarhom;

Illi l-ewwel kawżali tal-azzjoni tar-rikorrenti hija li huma ġarrbu **ksur tal-jedd ta' ħarsien tad-dritt għall-ħajja** (l-ewwel talba attriċi). Huma jibnu dan l-ilment kemm fuq dak li jipprovdi l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u kif ukoll l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni;

Illi għal dan l-ilment, l-intimati jilqgħu billi jgħidu li huma ma għamlu l-ebda ħaġa bi ħsieb li jġibu l-mewt ta' Degiovanni, ladarba qatt ma kien impjegat magħhom, u lanqas kienu b'xi mod jaħtu għal dik il-mewt. Iżidu jgħidu wkoll li jaqa' fuq ir-rikorrenti li juru b'mod tajjeb biżżejjed li l-qarib tagħhom tassew ħadem f'ambjent li fih kien jiġi f'kuntatt ma' u jmiss l-*asbestos* u li l-marda li ħakmitu u l-mewt tiegħu ġraw minħabba dak il-kuntatt fuq dak il-post tax-xogħol u li ma seħħewx b'xi kawża oħra;

---

[7] Ara Dok "DVC1", f'paġġ. 34 sa 298 tal-proċess
[8] Dok "1", f'paġ. 4 tal-proċess
[9] Dok "4", f'paġġ. 9 – 11 tal-proċess

Illi, safejn rilevanti għall-każ tallum, l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jipprovdi li "*(1) Ħadd ma jista' jiġi pprivat mill-ħajja tiegħu intenzjonalment ħlief fl-esekuzzjoni tas-sentenza ta' qorti dwar reat kriminali skond il-liġi ta' Malta li tiegħu jkun ġie misjub ħati.*" L-artikolu 2 tal-Konvenzjoni jipprovdi li "*(1) Id-dritt għall-ħajja ta' kulħadd għandu jiġi protett b'liġi. Ħadd ma għandu jiġi privat mill-ħajja tiegħu intenzjonalment ħlief fl-esekuzzjoni tas-sentenza ta' qorti wara li jiġi misjub ħati ta' delitt li dwaru tkun provduta mil-liġi din il-piena*";

Illi għalkemm mad-daqqa t'għajn jidher li t-termini tal-artikolu tal-Konvenzjoni huma usa' minn dawk tal-Kostituzzjoni, ma għandux ikun hemm dubju li t-tnejn li huma ndaqs iħarsu l-jedd għall-ħajja u jistgħu u għandhom jitfissru l-istess[10]. Għalhekk, il-Qorti sejra tqis l-ilment tar-rikorrenti taħt iż-żewġ dispożizzjonijiet flimkien;

Illi l-artikoli msemmija taħt din il-kawżali jitkellmu dwar il-ħarsien tal-persuna fil-ħajja tiegħu, li huwa meqjus bħala l-ogħla jedd għaliex jolqot il-qalba tat-tgawdija tal-jeddijiet li persuna jista' jkollha u li tista' tgawdihom biss u sakemm għadha ħajja. Huma artikoli li joħolqu kemm obbligazzjoni 'passiva' fuq l-Istat (fis-sens li ma għandu jagħmel xejn biex iġarrab il-ħajja ta' persuna) u kif ukoll obbligazzjoni 'pożittiva' li l-Istat iwettaq jew iniedi miżuri ta' fejda li jħarsu l-ħajjiet tal-persuni u jinkorporaw ir-regola tal-proporzjonalità stretta[11] li tfisser li jaqa' fuq l-Istat dmir qawwi li jħares b'mod effettiv dak il-jedd u li l-eċċezzjonijiet għalih iridu jkunu eċċezzjonali u preskritti mil-liġi b'mod ċar. Huwa stabbilit li dawn l-obbligazzjonijiet 'pożittivi' jgħoddu wkoll fil-qasam tas-saħħa pubblika u tas-sigurtà pubblika, bl-Istat iwieġeb kemm għal għemejjel jew kif ukoll għal nuqqasijiet (omissjonijiet) ta' miżuri f'waqthom u ta' fejda f'dan ir-rigward[12]. Minħabba f'hekk, jidħol fis-seħħ l-aspett 'proċedurali' tal-obbligu tal-Istat li jħares ħajjet in-nies u li dan l-obbligu huwa maqtugħ għalih u awtonomu mill-obbligazzjoni sostantiva li taqa' fuq l-Istat f'każ ta' ksur tal-artikolu 2;

Illi huwa aċċettat ukoll li l-imsemmi artikolu tal-Konvenzjoni jgħodd ukoll fejn, għalkemm ma jkunx hemm telf tal-ħajja, jirriżultaw ċirkostanzi fejn ħajjet il-persuna tkun f'periklu imminenti jew inevitabbli[13];

Illi f'din il-kawża l-intimati jisħqu li r-rikorrenti ma ġarrbu l-ebda ksur tal-jedd tagħhom taħt dawn l-artikoli minħabba li huma (l-intimati) ma

[10] Ara P.A. Kost. LSO **15.1.2015** fil-kawża fl-ismijiet ***Jane Aġius vs Avukat Ġenerali et*** (riformata mill-Qorti Kostituzzjonali, imma mhux f'dan ir-rigward, b'sentenza mogħtija fl-**14.12.2015**)
[11] Ara. Q.E.D.B. (GC) **24.3.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Giuliani & Gaggio vs Italja*** (Applik. Nru. 23458/02) §§ 176 u 209
[12] Q.E.D.B. **13.9.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Trezpalko vs Polonja*** (Applik. Nru. 25124/09) § 23
[13] Q.E.D.B. **9.11.2010** fil-kawża fl-ismijiet ***Krivova vs Ukrajna*** (Applik. Nru. 25732/05) § 45

għamlu xejn b'rieda ("xjentement") biex Lawrence Degiovanni ġralu li ġralu. Il-Qorti ma taqbilx li dan l-argument jissarraf f'nuqqas ta' ħtija jew ksur tal-obbligu tal-Istat Malti skond l-artikoli taħt eżami. Mit-tifsir li ngħata hawn fuq tal-firxa ta' responsabbiltà li l-artikoli relattivi jitfgħu fuq l-Istat, joħroġ ċar li ksur tal-jedd għall-ħarsien tal-ħajja jista' jiġri wkoll fejn l-istess Stat jonqos li jieħu miżuri ta' ħarsien xierqa u f'waqthom li jkunu ta' ġid għal dak il-ħarsien[14]. Dan mela jfisser li t-tħaddim tal-artikoli msemmija jgħodd ukoll meta jkun hemm nuqqasijiet min-naħa tal-awtorità pubblika li ma humiex tabilfors għemejjel pre-meditati jew bil-ħsieb speċifiku li jeqirdu l-ħajja jew is-saħħa ta' dak li jkun. Dan ġie mfisser li jgħodd ukoll fejn l-Istat messu kien jaf li tenħtieġ miżura ta' ħarsien u naqas li jagħmel dan f'waqtu jew b'mod xieraq[15];

Illi għalhekk, filwaqt li bħala regola l-prova li seħħ ksur tal-artikoli msemmija taqa' fuq min jallegaha u li dan jagħmlu fi grad xieraq ta' ċertezza, jista' jiġri li jkun jaqa' fuq l-Istat li juri li kien ħa l-miżuri xierqa biex jevita li jseħħ tali ksur ladarba l-persuna mġarrba jseħħilha turi li sabet lilha nnifisha f'qagħda li tinkixef jew tkun esposta għal xi periklu għal ħajjitha jew saħħitha[16];

Illi f'dan ir-rigward, l-intimati ma jidhirx li jikkonestaw wisq il-każ tar-rikorrenti dwar jekk inġabitx prova li l-marda tiegħu ġarrabha minħabba li kien jaħdem it-Tarzna. Huma jiffokaw aktar fuq jekk it-tmexxija tat-Tarzna ħaditx miżuri xierqa u f'waqthom biex tħares saħħet il-ħaddiema tagħha. Iżidu jgħidu li l-Istat ma jistax jitgħabba bir-responsabbiltà li joqgħod jgħasses fuq kull prinċipal biex jara x'għamla ta' xogħol jagħti lill-ħaddiema tiegħu, jew jekk ikunx qiegħed jesponihom għal ħsara f'saħħithom. Il-Qorti ma tistax toqgħod fuq dan l-argument. Fl-ewwel lok, għalkemm huwa minnu li l-użu tal-*asbestos* f'Malta (bħal f'bosta artijiet oħrajn avvanzati) kien fuq firxa wiesgħa ts' prodotti, kemm industrijali u wkoll domestiċi, il-kwestjoni li l-Qorti għandha quddiemha llum trid tqis jekk l-Istat ħax miżuri effetivi u f'waqthom malli sar magħruf xi ħsara jġib għall-bniedem l-*asbestos* u l-għabra tiegħu. Fit-tieni lok, huwa dmir impost mil-liġi fuq l-Istat li jara li jkun hawn liġijiet fejjieda u makkinarju ta' infurzar tagħhom, imqar fuq il-post tax-xogħol, fost liema infurzar wieħed isib dak fejn l-Istat irid jaċċerta li l-ħaddiema – kemm fis-settur pubbliku u wkoll f'dak privat – jaħdmu f'ambjent li ma jkunx ta' ħsara għal saħħithom. Fit-tielet lok, il-Qorti tqis li huwa kemmxejn ironiku li l-intimati jgħidu li l-Istat ma jistax jinżamm responsabbli għall-kundizzjonijiet tal-impieg tal-ħaddiema tat-Tarzna, meta għal bosta snin (ukoll rilevanti għall-każ ta' Lawrence Degiovanni) it-tmexxija tagħha kien responsabbiltà statali jew parastatali. Fir-raba' lok, meta l-intimati jelenkaw għadd ta' liġijiet li kienu maħsuba biex jirregolaw l-*asbestos* u l-kundizzjonijiet tax-xogħol għal min

[14] P.A. Kost. JZM **31.1.2017** fil-kawża fl-ismijiet ***M'Grace Farruġia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** (mhix appellata)
[15] Ara P.A. Kost. MH **23.11.2016** fil-kawża fl-ismijiet ***George Spiteri et vs Policy Manager tal-Malta Shipyards et*** (mhix appellata)
[16] W A Schabas The European Convention on Human Rights: A Commentary (OUP 2015) pġ. 123

jaħdem f'kuntatt ma' dak il-materjal, kienu qegħdin juru li l-Istat kien imissu jkun responsabbli u li dawn il-miżuri ma kinux iddaħħlu fis-seħħ mill-ewwel;

Illi l-intimati ressqu provi (meħudin ukoll mnn proċeduri f'kawża oħra bħal din tallum) biex juru li t-Tarzna kienet tieħu l-passi kollha meħtieġa biex tħares lill-impjegati tagħha mill-periklu tal-*asbestos*[17]. Din il-Qorti, bħall-Qorti li quddiemha kienet ingħatat dik ix-xhieda, ma għandhiex dubju li kienet qamet kuxjenza dwar il-ħsarat li jġib miegħu l-kuntatt mal-*asbestos*, iżda dan ma jnaqqas xejn mill-fatt li għal bosta snin kellhom ikunu azzjonijiet sindakali f'isem il-ħaddiema li wrew li, minkejja dawk il-miżuri ta' ħarsien, kienu qegħdin jittieħdu rimedji effetivi biex il-ħaddiema ma jitniġġsux bl-għabra ta' dak il-materjal. Mhux hekk biss, imma ħareġ ukoll li t-Tarzna, f'isem il-ħaddiema tagħha, kienet ukoll ressqet pretensjonijiet ta' kumpens fil-konfront ta' klijenti tagħha li kienu jġibu f'Malta bastimenti b'xogħol fuq l-*asbestos*;

Illi dwar jekk inġabitx prova li Lawrence Degiovanni kien tassew intbagħat jaħdem f'ambjent li kien jikxfu għall-*asbestos*, il-Qorti ssib li r-rikorrenti jidher li ressqu biżżejjed provi biex dan il-fatt jissoddisfa lil din il-Qorti. Mhux biss intwera li hu, tul il-ħajja kollha tax-xogħol tiegħu, kien jaħdem fit-Tarzna ta' Malta, iżda ntwera li kien ikun mibgħut fuq xogħlijiet li kienu jirrigwardaw kuntatt dirett u fit-tul mal-*asbestos*. Hemm ukoll iċ-ċirkostanza li hu kien tala' l-gradi fi ħdan l-imsemmija ażjenda, sa ma laħaq il-kariga maniġerjali: iżda dan il-fatt, fil-fehma tal-Qorti, ma jħassarx il-ħsara li kien laħaq ġarrab matul iż-żmien li xogħolu kien iġibu f'kuntatt dirett mal-*asbestos* jew l-għabra tiegħu;

Illi, fil-qafas ta' dawn il-provi kollha, il-Qorti tasal għall-fehma li r-rikorrenti seħħilhom juru fi grad tajjeb biżżejjed kif trid il-liġi li l-marda li wasslet għall-mewt ta' missierhom kienet l-effett dirett ta' żmien twil f'xogħol f'kuntatt mal-*asbestos* jew mal-għabra ta' dak il-materjal u li dan il-kuntatt ma kienx imħares mill-perikli tat-tniġġis li jwassal għal ħsara fil-ġisem li ma titreġġax lura. Minbarra dan, qari b'reqqa tal-'*file*' mediku ta' Lawrence Degiovanni ma jħalli l-ebda dubju li l-marda li ħakmitu kienet konsegwenza tal-kuntatt tiegħu mal-*asbestos*;

Illi ħareġ mill-provi wkoll li ilu żmien magħruf fl-oqsma tax-Xjenza u l-Mediċina xi ħsara jġib għas-saħħa tal-bniedem l-*asbestos* jew l-għabra tiegħu meta tidħol fil-ġisem man-nifs. Daqstant ieħor, matul iż-żmien li Degiovanni kien impjegat fit-Tarzna, kien magħruf ukoll li l-fdalijet tal-*asbestos* li jidħlu fil-ġisem ma jinqalgħux u jibqgħu imqabbda fir-rita ta' organi vitali fil-bniedem li jwasslu għall-marda terminali tal-kanċer. Ħareġ ukoll li,

[17] Ara Dokti "CS01", "GP01", "CS02" u "GP02", f'paġġ. 710 sa 731 tal-proċess

minkejja dan l-għarfien, damu ma ttieħdu miżuri effettivi ta' prekawzjoni mill-awtoritajiet kemm biex jitwaqqaf il-kuntatt mal-materjal u kif ukoll biex saru liġijiet u regolamenti li jikkontrollaw l-użu tal-materjal u l-periklu tal-kuntatt miegħu[18];

Illi huwa minnu, kif jirrilevaw l-intimati, li Lawrence Degiovanni ntebaħ bil-marda li ħakmitu bosta snin wara li kien temm l-impieg tiegħu, imma l-Qorti hija tal-fehma li dan ma jaqtax ir-rabta kawżali bejn il-kundizzjonijiet li kien jitqiegħed fihom waqt ix-xogħol tiegħu u l-effetti li wasslu biex, fl-aħħar, il-marda turi s-sintomi tagħha u toħroġ fid-dieher bl-effetti terminali li ġabet magħha;

Illi meta jinġabru dawn il-kunsiderazzjonijiet flimkien, il-Qorti ssib li toħroġ ċara l-qagħda fejn Degiovanni, għallanqas sakemm dam jaħdem xogħol manwali, kien tqiegħed b'mod sistematiku u għal tul ta' żmien f'kuntatt mal-*asbestos* jew mal-għabra tiegħu u li dan kien qiegħed iġiblu bil-mod il-mod ħsara li ma titreġġax lura f'saħħtu. Dan kollu kien qiegħed iseħħ meta l-awtoritajiet f'Malta kienu jafu dwar l-effetti perikolużi ta' dan il-materjal fuq saħħet il-bniedem u li, minkejja dan l-għarfien, ma tnedewx miżuri b'serjetà u f'waqthom li setgħu jrażżnu l-ħsara li kienet qiegħda tiġri, jgħarrfu lin-nies b'mod effettiv b'dik il-ħsara jew iħarsu lil dawk milquta milli jintlaqtu b'effetti hekk radikali f'saħħithom[19];

Illi f'dan ir-rigward, il-Qorti ssib li r-rikorrenti seħħilhom jippruvaw fi grad xieraq kemm li dak li ġralu Degiovanni kellu rabta diretta mal-kundizzjonijiet tax-xogħol li kien suġġett għalihom b'kuntatt mal-*asbestos* jew l-għabra tiegħu u kif ukoll li l-intimati, bħala rappreżentanti l-awtorità pubblika, naqsu li jimxu b'għaqal u f'waqtu biex iħarsu lir-rikorrent u lil min kien bħalu bil-għan li jiskansawh milli jiġi fiex ġie;

Illi l-Qorti ma ssibx li għandha taċċetta s-sottomissjoni tal-intimati li r-rikorrenti ma ġarrbux ksur tal-jedd imħares bl-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jew l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni. Ladarba Lawrence Degiovanni miet b'riżultat tal-marda li ħakmitu, ladarba r-rikorrenti wliedu għandhom leġittimazzjoni attiva in kwantu qrabatu, allura huma wkoll jistgħu jitqiesu li ġarrbu ksur tal-jedd li dwaru jilmintaw[20]. Kif sejjer jingħad 'il quddiem, minn mindu ħarġu f'Degiovanni s-sintomi tal-marda kiefra u terminali li ħakmitu, il-ħajja tar-rikorrenti ma baqgħetx l-istess, mhux biss fuq il-livell affettiv jew emozzjonali, imma wkoll fuq dak ekonomiku u soċjali fi ħdan ta' familja;

[18] Ara d-Dok "GSX", f'paġġ. 32 – 6 tal-proċess
[19] P.A. Kost AF **2.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Edmond Balzan et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** (appellata)
[20] Ara, f'dan ir-rigward, Q.E.D.B. **24.7.2014** fil-kawża fl-ismijiet ***Brincat et vs Malta*** (Applik. Nru. 60908/11) § 87

Illi fid-dawl ta' dawn il-kunsiderazzjonijiet, il-Qorti tasal għall-fehma li r-rikorrenti tassew ġarrbu ksur tal-jedd tagħhom għall-ħarsien tad-dritt għall-ħajja kif imħares kemm taħt l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u kif ukoll taħt l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni;

Illi għalhekk il-Qorti sejra tilqa' **l-ewwel talba attriċi** għaliex tirriżulta mistħoqqa u ippruvata kif imiss u tiċħad l-eċċezzjonijiet fil-mertu mqajmin kontra dik it-talba;

Illi r-rikorrenti sejsu l-azzjoni tagħhom ukoll fuq ilment ta' ksur tal-**jedd għall-ħajja privata u l-familja** li r-rikorrenti jressquh taħt żewġ talbiet (it-tieni u t-tielet talbiet attriċi) taħt l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni. Fl-ewwel minn dawk iż-żewġ talbiet, ir-rikorrenti jridu li l-Qorti ssib li ġarrbu ksur tal-jedd għar-rispett għall-ħajja privata tagħhom b'mod ġenerali, filwaqt li fit-tieni minn dawk iż-żewġ talbiet iridu li l-Qorti ssib li ġarrbu ksur tal-jedd għar-rispett għall-ħajja privata "f'dak li għandu x'jaqsam mad-dritt għall-informazzjoni dwar il-perikli marbutin mal-asbestos";

Illi l-intimati jwarrbu dawn it-talbiet billi jgħidu li mkien ma jitfisser kif u b'liema mod l-Istat indaħal fil-ħajja privata tar-rikorrenti, jew ta' min minnhom, jew kif il-fatt li Lawrence Degiovanni kien intlaqat minn marda kiefra jissarraf f'indħil bħal dan;

Illi l-Qorti tqis li fid-dawl tal-fatt li qieset l-ilment tar-rikorrenti dwar il-ksur tal-jedd għall-ħarsien tal-ħajja u sabet li dak l-ilment kien mistħoqq, u ladarba wkoll Degiovanni kien miet qabel ma nfetħet din il-kawża, ma huwiex il-każ li tistħarreġ dawn iż-żewġ talbiet. Jidher li, f'każijiet fejn persuni milquta mill-marda li ħakmet lil Degiovanni mietu minħabba fiha, il-kunsiderazzjonijiet dwar il-ksur tal-jedd tagħhom għall-ħarsien tal-ħajja jixorbu fihom kunsiderazzjonijiet ta' lment ta' ksur għad-dritt imħares fl-artikolu 8 tal-Konvenzjoni[21];

Illi għalhekk, il-Qorti sejra tastjeni milli tqis dawn iż-żewġ talbiet attriċi u l-eċċezzjoni fil-mertu dwarhom minħabba l-kunsiderazzjonijiet u s-sejba ta' ksur ta' jedd fundamentali magħmula taħt l-ewwel talba attriċi;

Illi ladarba l-Qorti sejra tilqa' l-ewwel talba jeħtieġ li tgħaddi biex tqis ir-**raba' talba attriċi**. Biha r-rikorrenti jitolbu li l-Qorti tikkwantifika l-kumpens xeraq bħala rimedju għall-ksur stabblit tal-jeddijiet tagħhom;

[21] Ara ***Brincat et vs Malta*** §§ 85 u 102

Illi fis-sottomissjonijiet tagħhom[22], ir-rikorrenti jisħqu fuq l-għoti ta' kumpens konsistenti fil-kejl tiegħu ma' dak li ngħata mill-Qrati f'każijiet li jixbhu 'l dan. Min-naħa tagħhom[23], l-intimati jgħidu li l-fatt waħdu li l-Qorti ssib ksur ta' jedd fundamentali ma jfissirx li dan irid iġib miegħu likwidazzjoni f'somma flus. Huma jgħidu li, meħuda ċ-ċirkostanzi kollha, dikjarazzjoni ta' ksur ta' jedd tkun biżżejjed f'dan il-każ;

Illi l-Qorti tagħraf li l-għoti ta' rimedju għal sejbien ta' ksur ta' jedd fundamentali jrid ikun kompatibbli mal-għamla ta' azzjoni li taħtha r-rimedju jintalab. L-ewwel u l-aqwa rimedju jixraq ikun it-twaqqif tal-ksur li jkun jew il-prevenzjoni ta' ksur li hemm il-biżgħa li jista' jseħħ. Iżda fejn ikun seħħ ksur diġà jew fejn ir-rimedju ma jistax jitwettaq billi jitreġġa' lura l-għemil li jkun ġab tali ksur, irid jingħata kumpens li jneħħi l-effetti tal-ksur u jagħti, safejn possibbli, ir-"*restitutio in integrum*" kemm jista' jkun daqslikieku l-ksur ma seħħx[24]. Ġieli f'xi każijiet, dikjarazzjoni ta' ksur ta' jedd fundamentali titqies biżżejjed. Imma f'każ ta' ksur ta' wħud mill-jeddijiet – bħall-jeddijiet għall-ħarsien paċifiku u t-tgawdija tal-possedimenti, jew fil-każ ta' ksur ta' jedd għall-ħelsien mill-arrest arbitrarju jew illegali – il-kumpens fi flus ikun ir-rimedju l-aktar xieraq li jista' jingħata, għalkemm dan xorta waħda jrid jitqies minn każ għal każ. Il-Qorti temmen li dan jgħodd ukoll għall-każ li għandha quddiemha fejn il-ħsara li seħħet minħabba l-ksur ta' jedd fundamentali li l-Qorti sabet li seħħ – u li wassal għall-mewt ta' Lawrence Degiovanni – ma tistax titreġġa' lura;

Illi l-Qorti tqis li ġie stabbilit li hemm tliet (3) "kriterji ċentrali u kumulattivi"[25] li jħarsu l-għamla ta' rimedju li jmissu jingħata f'każ ta' sejbien ta' ksur ta' jedd fundamentali u fejn l-għoti ta' kumpens ikun ir-rimedju xieraq għal tali ksur. Dawn il-kriterji huma: (i) li s-sistema ġuridika ordinarja ma tagħtix rimedju xieraq; (ii) li jkun hemm rabta kawżali bejn il-ksur tal-jedd u t-telf li dwaru jintalab il-kumpens; u (iii) l-aktar f'każijiet fejn titressaq talba għall-ħlas ta' danni mhux pekunjarji (danni morali), irid jirriżulta grad xieraq ta' gravità tat-telf innifsu. Fil-każ ta' dan l-aħħar kriterju, tqies li, f'kawżi fejn jidħlu l-ansjetà u t-tbatija li ma jkunux ta' "gravità eċċezzjonali, m'hijiex ir-regola li jingħata kumpens għad-danni mhux pekunjarji"[26];

Illi, fid-dawl ta' dawn il-kunsiderazzjonijiet u wkoll ta' dak li qieset il-Q.E.D.B. fil-każ fuq imsemmi li tressaq quddiemha minn Malta, jingħad li fejn joħroġ ksur tal-artikolu 2 jew 3 tal-Konvenzjoni għandu dejjem jingħata kumpens bħala ħlas ta' danni mhux pekunjarji bħala rimedju[27];

---

22 Paġġ. 737 sa 741tal-proċess
23 Nota ta' Sottomissjonijiet f'paġ. 748 tal-proċess
24 Kost. **5.7.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Victor Gatt et vs Avukat Ġenerali et*** paġ. 22
25 Kost. **5.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Anthony Farruġia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** § 15
26 Ara Kost. **5.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Emanuela Caruana et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** § 21
27 Kost. **5.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Maria Rosaria Fenech et vs Tabib Prinċipali (Saħħa Pubblika) et*** § 16

Illi b'rabta mal-każ li l-Qorti għandha quddiemha llum, iridu jitqiesu wkoll fatturi u ċirkostanzi oħrajn li jistgħu jgħinu biex ikun determinat l-ammont xieraq ta' kumpens u biex, kemm jista' jkun, jintuża kejl konsistenti f'kawżi li jixxiebhu. Fost dawn il-kriterji, wieħed isib (a) it-tul taż-żmien tal-marda li laqtet lil Lawrence Degiovanni qabel ġie nieqes, (b) l-ansjetà u t-tbatija li ġarrbu r-rikorrenti f'dan il-każ matul l-imsemmija marda, u (ċ) l-età tal-persuna milquta mill-marda, b'mod li aktar ma l-persuna tkun għadha żgħira fl-età, akbar ikun l-ammont ta' kumpens li jingħata bħala dannu morali;

Illi fil-każ tallum, Degiovanni miet ta' tmienja u sebgħin (78) sena u madwar sena wara li feġġew l-ewwel sintomi tal-marda terminali tiegħu. Dak iż-żmien kien ilu li rtira mix-xogħol madwar tmintax-il (18) sena. Mill-ftit provi mressqa, jidher li huwa kien romol bosta snin qabel ma feġġitlu l-aħħar marda, u kien jgħix ħajja indipendenti. Waħda mir-rikorrenti ma kinitx tgħix f'Malta għax emigrat, u kien biss lejn l-aħħar xhur ta' ħajtu li r-rikorrent l-ieħor ibnu ħadu jgħix fid-dar tiegħu. Dan ifisser ukoll li, għall-finijiet ta' kejl ta' dannu mhux materjali, wieħed jifhem li l-ħajja fi ħdan il-familja ta' Degiovanni ma ntlaqtitx mill-qagħda latenti li kien fiha, għaliex la ma kienx għadhom ħarġu s-sinjali tal-marda, wieħed ma jistenniex li l-ħajja tal-familja kienet milquta b'xi mod negattiv;

Illi l-Qorti tqis li meta tiġi biex tqis l-ammont ta' kumpens imqar dak mhux pekunjarju, ma tistax toqgħod fuq spekulazzjonijiet[28]. Wieħed jifhem li, hekk kif ħarġu s-sintomi tal-marda, żdiedet b'xi mod il-pressjoni fuq ir-rikorrenti u l-ġenitur tagħhom f'dak li kellu x'jaqsam ma' dħul u ħruġ fl-isptarjiet, limitazzjonjiet fil-mobilità tal-pazjent u t-tqabbid ta' għajnuna minn qraba biex wieħed ilaħħaq mal-iskariġġ li nqala' f'dan ix-xenarju ġdid. Madankollu, jidher li aktar kien waqa' piż fuq ir-rikorrent Mario Degiovanni, ladarba oħtu kienet tgħix barra minn Malta u kienet laħqet niżlet Malta ftit żmien qabel miet missierha biex tilħqu ħaj;

Illi wara li ħadet qies ta' dan kollu il-Qorti jidhrilha li għandha tillikwida kumpens globali mhux pekunjarju dovut lir-rikorrenti f'ishma ndaqs bejniethom fis-somma ta' għaxart elf euro (€10,000) u liema somma trid titħallas mill-intimat Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) u l-intimat Avukat Ġenerali flimkien u solidalment bejniethom;

Illi għalhekk, il-Qorti sejra tilqa' l-**ħames u s-sitt talbiet** attriċi;

---

[28] Ara Q.E.D.B. (GC) **30.11.2004** fil-kawża fl-ismijiet ***Oneryildiz vs Turkija*** (Applik. Nru. 48939/99) §§ 166 u 171

Għal dawn ir-raġunijiet, il-Qorti qiegħda taqta' u tiddeċiedi l-kawża billi:

Tilqa' l-ewwel talba attriċi u ssib li r-rikorrenti ġarrbu ksur tal-jedd għall-ħarsien tal-ħajja tal-persuna ta' qaribhom Lawrence Degiovanni u li ħajtu ma titqiegħedx f'periklu bla bżonn, għall-finijiet tal-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u tal-artikolu 2 tal-Konvenzjoni;

Tastjeni milli tqis it-tieni u t-tielet talbiet attriċi billi dawn jinġabru taħt il-kunsiderazzjonijiet magħmulin fl-ewwel talba;

Tilqa' r-raba', l-ħames u s-sitt talbiet attriċi u tillikwida s-somma ta' għaxart elef euro (€ 10,000) bħala kumpens mhux pekunjarju għar-rikorrenti lkoll flimkien u f'ishma ndaqs għall-ksur imġarrab minnhom kif fuq ingħad, liema ħlas għandu jsir lilhom mill-intimati Tabib Prinċipali (Saħħa Pubblika) u l-Avukat Ġenerali, flimkien u solidalment bejniethom; u

Tordna li l-intimati Tabib Prinċipali (Saħħa Pubblika) u l-Avukat Ġenerali jħallsu flimkien u solidalment bejniethom l-**ispejjeż tal-kawża**.

Moqrija

Onor. Joseph R. Micallef LL.D.,
Imħallef

31 ta' Jannar, 2019